

בין אדם לחבירו

ספר 'חפץ חיים' - הלכות אסורי לשון הרע - כלל ד

יא. ודע עוד עיקר גדול בענינים אלו, אם אחד רוצה לחכנים את חברו בעניניו, כגון, לשוכרו למלאכתו או לחשתתף עמו או לעשות שידוך עמו וכל כחאי גונא, אפילו לא שמע עליו עד עתה שום רעה, אפילו חכי מותר לדרוש ולחקור אצל אנשים על מחותו וענינו, אף דיכול להיות, שיספרו לו גנותו, אפילו חכי מותר, כיון דכוונתו לטובת עצמו לבד, כדי שלא יצטרך אחר כך לבוא לידי חיזק ולידי מצח ומריבה וחלול ח', חס ושלום. אך נראה לי, שצריך שיודיע למי ששואל מאתו עליו, שרוצה לעשות שידוך עמו או כל עניני חשתתפות וכנ"ל, ובזה לא יחיה עליו שום חשש איסור לא מפני שאלתו, שחוא אין סתכון לגנותו רק לטובת עצמו כאשר בארנו... וגם אין לו שום איסור מפני תשובת חברו דנימא דעבר בזה על "לפני עור לא תתן מכשול", כי אף אם יספר עליו חברו את עוץ גנותו, אין חוא עושה בזה איסור גם כן, כיון שגם חוא אינו מתכון בתשובתו לספר גנותו של חברו, רק חוא אומר חאמת בכדי לחיטיב עם זה חשואל מאתו עיצח בענין זה, כאשר בארנו במקום אחר, דזה מותר מן חדין... אבל אם לא יודיע לחברו את סיבת דרישתו, ויעשה עצמו כמתנכר, כדי שיודיע לו בטוב מחותו של אותו חאיש, נראה פשוט דעובר בזה על "לפני עור", שעל ידו יעשה חברו איסור אם יספר עליו דברים של דופי אפילו אם חמת חוא, כאשר בארנו במקום אחר, דאיסור לשון הרע חוא אפילו על חמת לכל חפוסקים, ולא ניתן לחומר רק אם מכוון שעל ידי סיפורו בגנותו, יצמח מזה טובח לאחר, אבל בלא חכי לא, ואף שעל ידי סיפורו ניסבב טובח לאחר, מכל מקום (מו) חוא לגנותו חתכוון, על כן צריך לעשות כמו שכתבנו.

למדו את דברי ח'חפץ חיים דלעיל היטב. שמו לב לחידושו של ח'חפץ חיים כי גם באופן שמותר לאדם לברר ולשמוע לשון הרע, מכל מקום צריך המברר ליידע את המספר כי לתועלת חוא. מדוע, חלא באמת לתועלת ולצורך חוא?

עתה עיינו בהערת החפץ חיים ('באר מים חיים') במקור הבא, המבאר ומביא ראיה לחידוש אשר חידש לעיל:

ספר 'באר מים חיים' - הלכות לשון הרע שם

(מו) 'הוא לגנותו התכווין' - וזרי זה דומה ל'נתכווין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלח' דאמרינן בגזיר דצריך כפרה, וגם על זה שייך 'לפני עוור' כדמשמע בקדושין (ל"ב ע"א) בתוספות ד"ח 'דמחיל ליה ליקריח' עיי"ש. ועוד נזכר לומר בפשיטות דזה מיקרי "עלה בידו בשר חזיר" משום דמשמע בכמה מקומות דבענינים כאלו תלוי העיקר בכונן, כאשר מבואר בבבא מציעא (דף נ"ח ע"ב) בגמרא וכו'...

בארו, איזה איסור יעבור המספר אם לא יודיעו המברר כי לצורך ולתועלת הוא ליתר ביאור והבנה, יעוין במסכת קדושין ובתוס' שם. מקור חידושו של החפץ חיים:

תלמוד בבלי מסכת קידושין דף פא עמוד ב

דתניא: 'אישח הפרם וחי' יסלח לה' (במדבר ל) - מה חכתוב מדבר? באשה שגדרח בגזיר ושמע בעלה וזכר לה, וחיא לא ידעה שיחפר לה בעלה, וזיתח שזתח יין זמטמאח למתים. רבי עקיבא כי חזח מטי לחאי פסוקא חזח בכי, אמר: זמח מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלח, אמרז תורח: צריכח כפרח זסליחח, מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר - על אחת כמח זכמח!

רש"י

כמה הכחוב מדכר - מאחר שאישה הפרה מה שעברה ומה זו סליחה. והיא פותה בין - מיד ואף על פי שבהיתר כיון שהיא לאיסור נתכוונה לריכה סליחה.

תלמוד בבלי מסכת קידושין דף לב עמוד א

ת"ש, שאלו את ר"א: עד חיכן כיבוד אב זאם? אמר לחם: כדי שימזל ארנקי וזרקנו לים בפגיו, ואינו מכלימו... וכי הא דרבה בר רב חונא, דרב חונא קרע שיראי באנפי רבח בריח, אמר: איזול איחזי אי רתח אי לא רתח. ודלמא רתח, זקעבר אילפני עור לא תתן מכשול' (ויקרא יט!) דמחיל ליה ליקריח.

תוספות

דמחיל ליה ליקריח - ולריך לומר שהודיעו קודם לכן שלא יהא כמו נתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלח דאמר לקמן בפ' בתרא (דף פא:) שלריך מחילה וכפרה.

בארו את דברי התוס'. שימו לב כי דבריהם דחוקים קצת בסוגיית הגמרא. מדוע? עמדו על חידושו של התוס' [ובעקבותיו בעל החפץ חיים], כי "נתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלח", נחשב כעבירה לא רק בחטאי בין אדם למקום אלא אף בחטאי בין אדם לחבירו.

חשבו, האם היה מקום לומר אחרת? ומקו.

ספר חסידים - סימן קנב

זלכן טוב הוא לכל יראי ה' שימחלו לבניהם את כבודם אף בלא ידיעתם, כדי שלא לחענישם, כי הא דרב חונא קרע שיראי באפי רבא בריח לחקניטו לראות אם יכעוס, ומחל לו.

דייקו היטב בדברי 'ספר חסידים', האם חולק הוא על דברי התוס' דלעיל? הוכיחו. אכן ושאלת השאלה, לו יהי שמחילת האב בלא ידיעת הבן תועיל להצילו מחטא גמור של "כיבוד אב ואם", מכל מקום לאן נעלם האיסור של "מתכוון לאכול בשר חזיר".

עתה חזרו לכלל שנקטנו לעיל, האם 'ספר חסידים' חולק על כלל זה?
עמדו על זה היטב.

עתה עיינו בתירוצו של הריטב"א על קושיית התוס' דלעיל:

חידושי הריטב"א מסכת קידושין דף לב עמוד א

חא דאקשינן ודילמא רתח ואיכא משום זלפני עור לא תתן מכשול ופרקינן דמחיל ליה ליקריח. קשיא לי דהא מכל מקום לא ידע בריח דמחיל ליה ליקריח, וחזי כמי שעלה בידו בשר כבש ונתכוין לחעלות בשר חזיר שיצריך כפרה כדאיתא ביבמות ונדרים. ואפשר דבלאו זלפני עור לא תתן מכשול כיון שחזא לאו כולל לא מחמדינן כולי האי ושרינן בחכי כדי לנסותו ולחדריכו בדרך ישרה אי רתח.

האם דברי הריטב"א מובנים לכס?
בעז"ה ננסה להלן לבאר את 'ספר חסידים' באופן אחר.
עיינו במקור הבא:

בראשית פרק 1

(יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יוֹסֵף אֶל תִּירְאוּ כִּי הִתְחַזַּת אֱלֹהִים אֲנִי: (כ) וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשַׁבְהָ לְטִבָּה לְמַעַן עֲשֶׂה כִּי־יִוָּמַח הָרָע לְהַחֲיִיתָ עִם רַב:

אור החיים בראשית פרק 1

(כ) ואתם חשבתם וגו' אלהים חשבה לטובה - והרי זה דומה למתכוון להשקות חבירו כוס מות והשקהו כוס יין שאינו מתחייב כלום והרי הם פטורים וזכאים גם בדיני שמים.

שימו לב לחידושו של ה'אור החיים'. עיינו שוב באיסור המוכא לעיל {קידושין פא}.
ושאלת השאלה אפוא...

כלום, האם לא רואים אנו כי 'אור החיים' חולק לכאורה על הכלל אשר נקטנו לעיל?

שולחן ערוך אורח חיים הלכות יום הכפורים סימן תרז

(ב) אין צריך לפרט החטא... ואם מתודה בלחש, נכון לפרט החטא...
 (ד) עונות שהתודה עליהם ביה"כ שעבר, ולא שינה עליהם, אפילו הכי יכול לחזור ולהתודות עליהם.

פרי מגדים שם

... ומשמע (מהט"ו) אף בין אדם לחברו גזל וגניבה נמי, אף על פי שמחל והשיב לו הגזילה אפילו הכי מתודה ביום הכיפורים לעולם. דמכל מקום גם בין אדם למקום חטא. אבל הקניט חברו בדברים, או עני המהפך בחררה וכדומה, יש לומר כיוון שביקש מחילה מחברו והתודה ביום הכיפורים אחד, אין צריך להתודות ביום הכיפורים שנית, או אפשר אף ביום הכיפורים אחד אין צריך. וצ"ע.

כידוע אדם צריך להתוודות על חטאיו, שימו לב לחידושו העצום של הפרי מגדים!
 בארו היטב את חידושו. על איזה עבירות פשוט שצריך להתוודות [לעולם], ועל איזה עבירות מצדד הפרי מגדים ששמא אין צריך להתוודות עליהם כלל? במה תלויה כפרתו? דייקו היטב בלשונו.

הבה נלמד "חידוש" נוסף ב"בין אדם לחברו". למדו היטב את קושיית השואל ברשב"א ואת תירוצו:

שו"ת הרשב"א חלק א סימן יח

שאלת למה אין מברכין על המצות כולן כגון המלוה את חברו והטוען עמו וכיוצא בהן.

תשובה: זו שאלה עמוקה ודבר שעמדו עליו הראשונים זצ"ל ונסתבכו בו הרבה מפני מה מברכין על מקצתן ואין מברכין על כולן ואי זו שמברכין עליה ואי זו שאין מברכין עליה. ואין הענין תלוי בטעם אחד שאתן לך כלל אחד בהם. אלא כל מצוה שאין בה מעשה אין מברכין עליה כגון השמטת כספים וכיוצא בהן. וכן אין מברכין על מצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה. מפני שאפשר שלא יתמצה בה חברו ונמצא מעשה מתבטל. כגון מתנות עניים והלוואת הדלים ונתינת צדקה והענקה וכיוצא בהם... וכן כל מצוה שהיא באה מתוך עברה כגון השבת הגזלה וחזרת הרבית... וכן מתנות כהונה אין מברכין על נתינתן דאין הישראל נותן משלו אלא שהשם יתברך זכה אותן לכהן ומשלחן גבוה קא זכו... וכן על ביקור חולים ותנחומי אבלים והבאת שלום בין אדם לחברו מפני שהן תלויות ביד אחרים דדילמא לא מקבלי מיניה ובידם לעקור ממנו מצוה זו...

הרשב"א מבאר מדוע ישנם מצוות שלא תקנו עליהם ברכת המצוות. האם הרשב"א עונה תירוץ אחד על כולם? הבה נחשוב האם נוכל לענות תרוץ נוסף על שאלת השואל ברשב"א.

שימו לב כי ישנו "מכנה משותף" לרוב המצוות שאין מברכין עליהם, וליתר דיוק – מעולם לא מצאנו ברכת המצוות על סוג מסויים של מצוות. מהו אותו סוג? כלום, האם אין זה מראה כי נראה באותו "סוג" של מצוות לא ראו חכמים לתקן ברכת המצוות. בארו היטב על איזה "סוג" מצוות ראוי לתקן ברכה ועל איזה לא ראוי? תרצו מעתה את שאלת הרשב"א.

אבל, עדיין לא עמדנו בשורש הבנת הדבר, מדוע בכל המצוות ש"בין אדם לחברו" לא תקנו חכמים ברכה? האם עולה בלבכם כיוון בהבנת דבר זה? עד עתה עלה בידינו 3 "חידושים" במצוות ש"בין אדם לחברו" הבה נראה "חידוש" נוסף:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ס

(ד) יש אומרים שאין מצות צריכות כוונה, ויש אומרים שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה.

חוו דעתכם, מה הדין במצוות ש"בין אדם לחברו", אם לא כיוון לבו לשם מצוות ה' – האם יוצא ידי חובה?

חשבו לעצמכם: אדם נתן צדקה ליתומים ואלמנות כי נכמרו רחמיו לצערם ומחסורם. כמו כן פדה שבויים, ביקר חולים, הציל את חברו מטביעה בנהר, ריפא חולים וכו', ובאותם רגעים לא כיוון "לשם מצווה", אלא פעל זאת ממיני רחמים, לב טוב ואהבת חסד. האם קיים בזה רצון בוראו? מדוע? עיינו גם בחידוש הנפלא של רבי אלעזר בן עזריה במקור הבא:

ספרא ויקרא – דבורא דחובה פרשה יב

(יג) רבי אלעזר בן עזריה אומר חרי חזא אומר: "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולא למנה יחיד למען יברכך ה' אלהיך" – קבע חכתוב ברכה למי שבא לידו מצוה בלא ידיעה. אמור מעתה: חיתה סלע צרורה לו בכנפיו ונפלח ממנו, מצאח העני ומתפרנס בו חרי חכתוב קובע לו ברכה כשזכח עומר בתוך שדחו.

שימו לב כי לא אמר רבי אלעזר בן עזריה כי כשעושה חסד בלא כוונה אכן עולה לו לקיום מצוות עשה ממש, אלא רק אמר "הכתוב קובע לו ברכה", מכל מקום עלה בידינו מהות מצוות "בין אדם לחברו" ותכלית מגמת אדם בין חבריו.

ליתר ביאור והבנה למדו את דברי הרמב"ם הידועים ב"שמונה פרקים":

שמונה פרקים לרמב"ם פרק 1

הפרק הששי - בהפרש בין המעולה והמושל בנפשו.

אמרו הפילוסופים, שהמושל בנפשו, אף על פי שיעשה חמעים חמעותיים - חרי הוא עושה הטובות והוא מתאוה למעשי חרעות ומשתוקק להם, והוא ניפתל עם יצרו... אבל המעולה - חרי הוא נמשך במעשהו אחר מה שיעירוהו אליו תאוותו ותכונתו, ויעשה הטובות והוא מתאוה ומשתוקק להן. ובהסכמה מן הפילוסופים, שהמעולה יותר טוב ויותר שלם מן המושל בנפשו... וכאשר חקרנו אחר דברי החכמים בזה הענין, מצאנו להם, שהמתאוה לעבירות ומשתוקק להן - יותר טוב ויותר שלם מאשר לא יתאוה להן ולא יצטער בהנחתן... ואמרו: "כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו". לא די בזה, אלא שאמרו כי שכר המושל בנפשו גדול כפי שעור צערו במושלו בנפשו, ואמרו: "לפום צערא אגרא". ויתר על כן, שהם ציוו שיחיה האדם מושל בנפשו, וחזירו מלומר: אני בטבעי אני מתאוה לזאת העבירה, ואפילו לא אסרתה התורה, והוא אומרם: "רבן שמעון בן גמליאל אומר, לא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב, אי אפשי לזבש שעטנז, אי אפשי לבוא על הערוה, אלא אפשי, ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי".

ולפי המובן מפשטי שני הדברים בתחילת המחשבה, חרי שני המאמרים סותרים זה את זה. ואין הדבר כן, אלא שנייהם אמת, ואין ביניהם מחלוקת כלל. וזה, שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים רעות - הן אשר אמרו שמי שלא יתאוה להן יותר טוב ממי שיתאוה להן וימשול בנפשו מהן, והם הדברים המפורסמים אצל בני האדם כולם שהם רעות, כשפיכות דמים, וגניבה, וגזל, וחונאה, וחזק למי שלא הרע, וגמול רע למיטיב, וזלזול חורים, וכיוצא באלה. והן המצוות אשר יאמרו עליהן החכמים עליהם השלום: "דברים שאלמלי לא נכתבו ראויים היו לכותבן", ויקראון... 'המצוות השכליות'. ואין ספק כי הנפש אשר תתאוה לדבר מהם ותשתוקק אליו - היא נפש חסירה, וכי הנפש המעולה לא תתאוה לדבר מאלה הרעות כלל, ולא תצטער בהימנעה מהן. אבל הדברים אשר אמרו החכמים שהמושל בנפשו מהם יותר טוב ושכרו יותר גדול - הן המצוות השמעות, וזה נכון, כי אלמלא התורה לא היו רעות כלל, ולפיכך אמרו שצריך האדם להניח נפשו על אהבתם, ולא ישים מונעו מהם אלא התורה. והתבונן בחכמתם, עליהם השלום, ובמה המשילו. שהוא לא אמר: לא יאמר אדם אי אפשי להרוג את הנפש, אי אפשי לגנוב, אי אפשי לזבז, אלא אפשי ומה וכו'; ואמנם הביא דברים כולם שימעיים: בשר בחלב, זבשת שעטנז ועריות...

סכמו את דברי הרמב"ם דלעיל ברור, שקיום מצוות ש"בין אדם לחברו" הוא מפני שה' ציוונו על כך, ולא מנימוסים, אתיקה ומניעים הומניטאריים. אבל, על האדם לדעת כי רצון ה' כי יטיב עם הזולת לא רק כמצנה וכפוי, אלא...

נסו לברר מעתה, מדוע לא ראו חז"ל לתקן ברכת המצוות על מצוות ש"בין אדם לחברו"?

כארו את חידושו של הפרי מגדים, מדוע יתכן כי לאחר שפייס את חברו ומחל לו, שוב לא צריך להתוודות על כך ביום הכיפורים? נסו לבארו כמו כן, מדוע עבירת "נתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה", יתכן שאינה שייכת במצוות ש"בין אדם לחברו"?